

Z księgozbioru Schaffgotschów w Bibliotece Śląskiej. Stare druki

Biblioteka rodowa Schaffgotschów istniała przez ponad trzy-
sta lat. Powstała w XVII wieku, na nowo zorganizowana w po-
czątkach XVIII wieku, udostępniona publicznie w XIX wieku,
potem nieco zaniedbana, choć wciąż podziwiana, zakończyła
swoją żywot w XX wieku, po II wojnie światowej. Jej zmienne losy
toczyły się w różnych miejscach. Początkowo książki umiesz-
czone były w różnych siedzibach rodu Schaffgotschów (m.in.
w zamku Chojnik), następnie zostały zebrane i uporządkowane
w Sobieszowie (Hermsdorff) i przeniesione do Cieplić (Warm-
brunn), a potem ponownie zostały rozproszone po różnych bi-
bliotekach Polski.

Losy zasłużonego rodu Schaffgotschów, wśród których byli
rycerze, generałowie, administratorzy, biskupi, ich działalność,
posiadłości i fundacje były przedmiotem wielu opracowań¹.
Wielokrotnie opisywane były zgromadzone przez nich zabytki,

¹ M.in. Schaffgotsche, [w:] *Grosses vollständiges Universal – Lexicon Aller Wissenschaften und Kunste* [...], Bd. 34, Leipzig: Verlegt Johann Heinrich Zedler, 1742, szp. 785–794; *Haugeschichte und Diplomatarium Der Reichs-Semperfreien und Grafen Schaffgotsch*, Bd. 2, *Besitzgeschichte*, Th. 2, *Die Erhaltung der Schaffgotschischen Stammgüter Durch Fideiommisse*, von J. Kaufmann, Leipzig, Warmbrunn 1925; I. Twardoch, *Z dziejów rodu Schaffgotschów*, Ruda Śląska 1999; A. Kuzio-Podrucki, *Schaffgotschowie. Zmienne losy śląskiej arystokracji*, Bytom 2007; *Das Haus Schaffgotsch. Konfession, Politik und Gedächtnis eines schlesischen Adelsgeschlechts vom Mittelalter bis zur Moderne*, Hrsg. J. Bahlcke, U. Schmilewski, T. Wünsch, Würzburg 2010. Także liczne artykuły w czasopismach śląskich, takich jak: „Der Wanderer im Riesengebirge”, „Rocznik Jeleniogorski”, „Karkonosz. Sudeckie materiały krajoznawcze”, „Karkonosze”.

kolekcje dzieł sztuki, a także biblioteka i jej zasoby² rejestrowane w katalogach³.

Podstawy kolekcji stworzył Hans Ulrich von Schaffgotsch (1595–1635). Był on posiadaczem wielu dóbr – należały do niego miejscowości: Żmigród, Cieplice, Gryfów, Kowary, zamek Gryf, Chojnik, Stara Kamienica. W swych posiadłościach przechowywał pamiątki rodowe, dokumenty, książki, broń. W 1620 roku ożenił się z Barbarą Agnieszką (1593–1631), księżniczką piastowską, córką księcia brzesko-wołowsko-legnickiego Joachima Fryderyka. Wniosła ona w posagu 86 ksiąg niemieckich i francuskich, które stały się początkiem wielkiej kolekcji. W czasie wojny trzydziestoletniej Hans Ulrich był dowódcą śląskiego pospolitego ruszenia, sfinansował wystawienie dwóch regimentów piechoty. Dowódcą armii cesarskiej był Albrecht von Wallenstein. Schaffgotsch, jako stronnik i podwładny Wallensteina, naraził się cesarzowi. Aresztowano go za zdradę i pomimo starań o uwolnienie, prowadzonych także ze strony dworu polskiego,

² M.in. H. Nentwig, *Zwei Schlesische Majoratsbibliothekenn (Warmbrunn und Fürstenstein)*, „Der Wanderer im Riesengebirge” 1907, nr 11, s. 161–165; A. Siebelt, *Die Reichsgräfllich Schaffgotsch’sche Majoratsbibliothek zu Warmbrunn*, „Der Wanderer im Riesengebirge” 1914, nr 2, s. 23–26; G. Nave, *Die Reichsgräfllich Schaffgotschen Sammlungen in Warmbrunn*, „Der Wanderer im Riesengebirge” 1926, nr 4, s. 57–60; M. Iwanek, *Biblioteka Schaffgotschów w Cieplicach Śl. Zdroju*, „Rocznik Jeleniogórski” 1986, t. 24, s. 43–57; Z. Żmigrodzki, *Biblioteka majoratu Schaffgotschów w Cieplicach 1716–1952*, „Joseph von Eichendorff Konversatorium” 1999, nr 22, s. 43; S. Firszt, *Nieszczęsne losy zbiorów Schaffgotschów na tle odradzającego się muzealnictwa polskiego po 1945 roku*, „Rocznik Jeleniogórski” 2010, t. 42, s. 193–226; M. Mencfeld, „Hier wohnt an allen Ecken Kunst und Werth und Seltenheit”. Graf Hans Anton Schaffgotsch (1675–1742) als Sammler, [w:] *Das Haus Schaffgotsch. Konfession, Politik und Gedächtnis [...]*, s. 291–306; R. Werszler, *Dolnośląska biblioteka Schaffgotschów*, [w:] *Wielokulturowość w dziedzictwie polskich społeczności regionalnych i lokalnych*, red. nauk. S. Kowalska, Poznań, Kalisz 2011, s. 240–256.

³ Zob. *Catalogus Bibliothecae Schaffgotschianae in Hermsdorff*, „Gelehrte Neuigkeiten Schlesiens” 1738; H. Nentwig, *Schaffgotschiana in der Reichsgräfllich Schaffgotsch’schen Majoratsbibliothek zu Warmbrunn*, Leipzig 1899; H. Nentwig, *Silesiaca in der Reichsgräfllich Schaffgotsch’schen Majoratsbibliothek zu Warmbrunn*, H. 1–2, Leipzig 1901–1902.

poddano go torturom i ścięto w 1635 roku w Ratyzbonie, zaś dobra skonfiskowano⁴.

Część majątku odzyskał jego syn Christoph Leopold Schaffgotsch (1623–1703). Zachowaną bibliotekę i dokumenty umieścił w posiadłości w Podgórzynie (niem. Giersdorf). W 1653 roku został sporządzony pierwszy spis księgozbioru – *Catalogus Librorum*, który na 34 stronach wymieniał 321 tytułów.

Za właściwego twórcę biblioteki uważany jest Johann Anton Schaffgotsch (1685–1742). Po ukończeniu budowy pałacu w Sobieszowie (niem. Hermsdorf) nakazał przenieść wszystkie zbiory z Podgórzyńska. W testamencie sporządzonym w 1733 roku, ustanawiającym majorat Chojnik (Fideikomiss Kynast), nakazał swoim spadkobiercom ochronę zgromadzonych zbiorów książkowych, dzieł sztuki i militariów i utrzymanie ich w należytym stanie.

W 1734 roku na kartach pierwszego śląskiego czasopisma literackiego „Gelehrte Neuigkeiten Schlesiens”⁵ ukazał się opis biblioteki Schaffgotschów. Tekst zamieszczono w numerze grudniowym, w dziale „Von offentlichen und Privat-Bibliothequen” (na stronach 430–435). Podano, że zbiór liczący ponad 10000 tomów został umieszczony w nowym pałacu w Hermsdorff, gdzie ma zapewnione dobre warunki. Dzieła, ułożone według podstawowych działów, ustawiono w kilku pokojach: „Da aber das

⁴ Zob. m.in. Hans Ulrich Schaff-Gotsche, Hirschberg 1829; A. Kuzio-Podrucki, *Schaffgotschowie...*, s. 24–30.

⁵ Miesięcznik ten ukazywał się w Świdnicy w latach 1734–1741. Wydawał go Gottfried Balthasar Scharff (1676–1744), urodzony w Legnicy teolog luterński, autor pieśni i pisarz teologiczny. Uczył się w szkole miejskiej w Legnicy, w Gimnazjum św. Elżbiety we Wrocławiu, następnie studiował teologię w Lipsku i Wittenberdze. W 1700 roku został proboszczem w Gölschau, a od 1708 roku był diakonem w Kościele Pokoju w Świdnicy, gdzie też został pastorem w 1737 roku, po śmierci Benjamina Scholcka. Od 1742 roku pełnił funkcję inspektora kościelnego i szkolnego w księstwie ziębskim i okręgu świdnickim. Zgromadził bogatą i cenną bibliotekę. Zmarł w Świdnicy. Zob. K. Migoń, *Polonica in den „Gelehrten Neuigkeiten Schlesiens” (1734–1741) und in der Büchersammlung G.B.Scharffs*, [w:] *Deutsche Polenliteratur. Internationales Kolloquium Karpacz 3–7. October 1988*, Wrocław 1991, s. 83–91 (Acta Universitatis Wratislaviensis no 1297. Germanica Wratislaviensis XCII).

Ambt-Haus zu Hernsdorff neu erbauet worden, und ein recht sehr beqvmer und geraumer Platz vorhanden gewesen, sind die Bücher von beyden Orten, auf Einrathen gutten Freunde, im Jahr 1716. nach Hernsdorff zusammen gebracht und nach und nach weiter wermehret worden, allwo sie von dem geschickten und mühsamen Hrn. Bibliotehecario, Hrn. Neumannen, in folgende gutte Ordnung gestellet sind: Im ersten und grösten Zim[m]er stehn: 1) Lincker-Hand bey den Thüre: Philosophia. Diese Rubric begriff zwey Repositoria, und gehören danin Alle Disciplinæ Philosophicæ, Theoreticæ & practicæ, excepta Morali; item libri Magici, und von allerhand natürlichen Künsten; item de agricultura, oeconomia, horticultura & coqvinnaria [...]"⁶.

Kolejno umieszczono dzieła z zakresu historii Kościoła i teologii, historii, prawa, materiały dotyczące spraw Śląska (także manuskrypty) oraz „Exotica”. W trzecim pomieszczeniu były dzieła z zakresu historii literatury: „Im 3ten Zimmer stehen: 1) Historia Litteraria, als 1. Acta Eruditorum, 2. vitæ & monumenta in\magesque virorum eruditione clarorum, 3. Collegia & Societates eruditorum, 4. Bibliothecæ, 5. Catalogi. 6. Libri de Typographia, 7. Journale und was nur zur gelehrten Historie zu rechnen ist. [...]”⁷. Natomiast w ostatnim pokoju znalazły się „Libri Historici & Theologici die im ersten grossen Zimmer nich Platz Haber, und im letzten ein ziemlicher Anfang Librorum Medicorum”.

W następnym roku w numerze lipcowym znalazło się uzupełnienie opisu biblioteki, któremu nadano formę pytań i odpowiedzi⁸. Wiadomości dotyczyły zbiorów numizmatycznych, graficznych, instrumentów matematycznych, kamieni i skamieniałości. Podano też informacje o oprawach książek: „Sind die Bänden einerley? Wegen derer unterschiednen Buchbinder, so darüber eingebunden haben, sind selbige nich einerley; sondern

⁶ „Gelehrte Neuigkeiten Schlesiens” 1734, s. 432.

⁷ Tamże, s. 434.

⁸ „Gelehrte Neuigkeiten Schlesiens” 1735, s. 291–295.

zum Theil in weiß Pergament, theils in Frantz- und Englische Bände eingebunden”.

W 1738 roku w dodatku do „Gelehrte Neuigkeit Schlesien” zamieszczono pierwszą część katalogu. *Catalogus Bibliothecæ Schafgotschianæ in Hermsdorff* na 96 stronach wymieniał opisy książek według kolejności ustawienia ich na półkach: „Er wird die Ordnung der Zimmer und Bücher-Schräncke behalten, wie sie ordentlich hinter einander folgen, ohne einige Abischt auf den sonst gewöhnlichen Rang derer Facultaten und Disciplinen zu sehen”. W obrębie działu książki rozdzielono według formatu: In folio, In quarto, In octavo & 12° majori, in 12° & 16°. Opis poszczególnych pozycji obejmuje liczbę woluminów, nazwisko autora, tytuł dzieła oraz miejsce i rok wydania. W przypadku klocków rejestrowano wszystkie dzieła zawarte w woluminie.

W części pierwszej *Philosophia* (s. 2–47) zamieszczono dzieła z zakresu filozofii w szerokim znaczeniu: z gospodarki, ekonomiki, rolnictwa, kucharstwa: „[...] gehören hiehier omnes Disciplinæ. Philosophicæ, Theoreticæ & Pracicæ, excepta disciplina Morali, ingleichen Libri Magici und von allerhand natürlichen Künsten, It. De Agricultura, Oeconomia, Horticultura & Re coqvinnaria”. Jak podkreślał w swoim artykule H. Nentwig, w katalogu nie ma zachowanego żadnego porządku treściowego⁹. Ukazuje to choćby początek wykazu dzieł w formacie folio¹⁰:

1.) Adam Joseph L.B. a Keller Theses Philosophicæ. Vien 1721.

1.) Pluvinel's Königliche Reith-Schule. Braunschweig 1726.

1.) Georg. Evesch. Rumphii Thesaurus Cochlearum, Concharum, Conchyliorum & Mineralium. Lugd. Batav. 1711.

1.) Ejusd. Amboinische Raritäten-Cammer. Amsterdam 1705.

⁹ Zob. H. Nentwig, *Zwei schlesische Majoratsbibliotheken...*, s. 162.

¹⁰ *Catalogus Bibliothecæ Schafgotschianæ in Hermsdorff*, „Gelehrte Neuigkeiten Schlesiens” 1738, s. 2–3. Cyfra na początku wskazuje liczbę woluminów danego dzieła.

1.) Conr. Gesneri Historia Animalium libr. II. Tigur. 1558.

1.) Athanas. Kircheri Mundus subterraneus. Amsterd. 1664.

2.) Heinr. Ruysch Theatrum omnium Animalium. Ibid. 1718.

3.) Florini Oeconomus prudens & legalis. Nor. 1705.

2.) Des Herrn von Flemmings vollkommner Jäger. Leipzig 1719-24.

1.) Joh. Jonstonii Historia Naturalis. Amsterd. 1656.

3.) Dictionaire historique & Critique, par Mr. Bayle. Roterd. 1702.

2.) Dictionaire Oeconomicque par Mr. Chomel. Paris. 1718.
[...]

1.) Franc. Bacon de Verulamio Opera Philosophica. Frcf. 1665.

1.) Herrn Hannß Carl von Carlowitz Anweisung zur wilden Baum-Zucht. Leipzig 1713

1.) Georg Agricola de Re metallica libr. XII.

Są więc tu dzieła filozoficzne, a także słowniki, encyklopedie, opracowania z zakresu historii, botaniki, zoologii, astronomii, wojskowości, architektury i inne.

Druga część *Historia Ecclesiastica* (s. 48–96) obejmowała następujące działy: „1. Patres, 2. Concilia, Synodi & Colloquia Religionis, 3. Icones, Vitæ & Acta Sanctorum, Theologorum, Episcoporum, Patriarcharum, Cardinalium, Pontificum. 4. Martyrologia. 5. Historiæ Monasteriorum Ordinumque Sacrorum 6. Missiones. 7. Reformationes”.

Wymienione w katalogu dzieła ukazują różnorodność i bogactwo zbiorów sobieszowskich. Widoczne są edycje w różnych językach: po łacinie, niemiecku, francusku, hiszpańsku (np. *El Governador Christiano*. En Alcala 1634), włosku (*La Bilancia Politica di Trajano Boccalini; Il libro del Cortegiano, del Conte*

Castilione. Venet. 1533), holendersku (*Den Arbeid van Mars. Of nieuwe Vestingbouw, soo vel geregelde als ongeregelde door Allain Manesson Mallet. T'Amsterdam 1672*). Są dzieła bardzo znane, ważne i cenne, jak na przykład współoprawne *Maleus maleficarum* oraz *Longobardica Historia s. Legenda aurea sanctorum* (Argent. 1489) czy dzieła Konfucjusza (*Confucius Sinarum Philosophus. S. Scientia Sinensis latine exposita Studio & opera PP.SJ. Par. 1687*).

Obecne są również dzieła autorstwa przedstawicieli rodu Schaffgotschów: *Philippi com. Schaffgotsche Conclusiones ex universa Philosophia*. Rom. 1734, *Wencels. Ernesti & Franc. Wilhelm Com de Schaffgotsch Mundus Philosophicus S. Universa Philosophia Scholastico-Peripatetica*. Prag. 1719, *Ern. Wilh. Com Schaffgotsch Caelum Philosophicum*. Prag. 1721, *Joseph Wilebald Com. Schaffgotsch Mare Philosophicum*. ibid. 1724.

Wśród książek tu wymienionych na szczególną uwagę zasługują polonica. W zbiorze Schaffgotschów były między innymi dzieła Jana Heweliusza *Selenografia* (Gdańsk 1647) oraz *Mercurius in sole visus* (Gdańsk 1662), Michała Boyma *Flora Sinensis* (Wien 1655), *Archelia* (Leszno 1643)¹¹, Wojciecha Tylkowskiego *Arithmetica curiosa* (Oliwa 1689), Lubomirskiego *De Vanitate Consiliorum* (Warszawa 1700), Abrahama Bzowskiego *Historia Ecclesiastica*, t. II, *Colonia* 1617), Tomasza Tretera *De Episcopatu & Episcopis Ecclesiae Warmiensis. Opus Posthumum* (Kraków 1685), Szymona Starowolskiego *Vitae Antisticum Cracoviensium* (Kraków 1655), *Vita B. Stanislai Cracoviensis* (Kraków 1509), *Vita D. Stanislai Kostka* (Dillingen 1715), Łasickiego *De Russorum Moscovitarum & Tartarorum Religione* (Spira 1582),

¹¹ Przekład dzieła Diega Ufano *Trattado Della artilleria*, dokonany przez Jana Dekana. Dzieło pod tytułem *Archelia albo Artilleria, to iest Fyndamentalna Y Doskonała Informacya o Strzelbie y o rzeczach do niey należących [...] po Hyszpańsku naprzód opisana y wydana Przez Diega Vffana [...]; A Teraz z wersyey Niemieckiey na Polski Język [...] przetłumaczona, y [...] w druk podana*. Cz. 1–3. W Lesznie: u Daniela Vetterusa, 1643. Zob. Estr. XXXII, 14; D. Rott, *Ikonafera Leszna w latach 1628–1656 jako przestrzeń kulturowego współistnienia. Zarys problematyki*, „*Studia Etnologiczne i Antropologiczne*” 4 (2000), s. 54.

Eine Moscovitische Liturgie, Canones und Gebethe, welche aus Damasceni Griechischen Schrifften ins Russisch-Slavonische übersetzt (Lemberg 1689).

Część filozoficzna objęła 650 woluminów (format folio – 124 tomy, 4° – 184, 8° – 280, 12 i 16° – 65 tomów). Druk katalogu zbiorów teologicznych nie został zakończony, nie dokonano więc podsumowania liczby tomów. Spis wykazał jedynie część kolekcji – 673 woluminy. Johann Anton Schaffgotsch planował wydanie katalogu swej biblioteki w odrębnym druku, jednak na skutek wydarzeń historycznych, a następnie śmierci w marcu 1742 roku właściciela zbioru, nie udało się tego dokonać¹².

Po śmierci Johanna Antona biblioteka nie była otaczana należyłą troską. Najstarszy syn Johanna Antona i zarządzający majoremat Karl Gotthard von Schaffgotsch (1706–1780) urzędował w Pradze. Jego młodszy brat Philip Gotthard von Schaffgotsch (1716–1795) był biskupem wrocławskim, mieszkał w Jaworniku w czeskiej części diecezji. Gdy Johann Nepomuk (1732–1808), syn Karla Gottharda, przejął dziedzictwo, w pierwszej kolejności zajął się uporządkowaniem majątku zarządzanego przez administratorów¹³. Biblioteka była jednak udostępniana, choć z czasem opinie gości stawały się coraz bardziej krytyczne. Leopold Gotthard Schaffgotsch (1764–1834), syn Johanna Nepomuka, zlecił uporządkowanie zbioru, a zadania tego w 1812 roku podjął się baron von Stillfried z Jeleniej Góry. Prace ukończył po dwunastu latach.

W latach 1784–1788 Johann Nepomuk Gotthard wybudował pałac w Cieplicach (niem. Warmbrunn). Jego syn Leopold Gotthard w 1812 roku zakupił w Cieplicach część zabudowań klasztoru cystersów, zakonu sekularyzowanego w 1810 roku. Remonty trwały od 1816 roku i ostatecznie w latach 1833–1834 zbiory rodowe zostały przeniesione do budynków poklasztornych. Biblioteka liczyła wówczas ponad 40 tysięcy woluminów. Zbiory obejmowały również pamiątki historyczne, kolekcje: przyrodniczą

¹² Zob. M. Iwanek, *Biblioteka Schaffgotschów...*, s. 46.

¹³ Zob. H. Nentwig, *Zwei schlesische Majoratsbibliotheken...*, s. 162; R. Werszel, *Dolnośląska biblioteka Schaffgotschów...*, s. 243.

(w tym liczne eksponaty awifauny), heraldyczną, numizmatyczną, sfragistyczną i militaria, przewiezione z Sobieszowa. Umieszczone zostały w budynku pocysterskim (tzw. „Długim Domu”) w Cieplicach i udostępnione czytelnikom 1 lipca 1834 roku¹⁴. Tak opisuje bibliotekę Rozalia Saulson w 1849 roku: „W gmachu byłego klasztoru OO. Cystersów jest biblioteka dziedzicznych hrabiów tutejszych, złożona z 50000 tomów, pomiędzy którymi hebrajskie, chińskie, arabskie i stare historie Szląska dotyczące się rękopisy i nader ciekawy zbiór dawnych map się znajduje”¹⁵.

Kolejni przedstawiciele rodu i właściciele kolekcji – Leopold Gotthard Schaffgotsch (1835–1873), Ludwig Gotthard Schaffgotsch (1842–1891), Friedrich Gotthard Schaffgotsch (1883–1947) – otaczali ją opieką i udostępniali¹⁶. Biblioteka stale się powiększała: ok. 1926 roku liczyła 69500 tomów¹⁷, w 1931 roku – 72862 dzieła (w tym m.in. 702 rękopisy i inkunabuły, 160 cimeliów) oraz niemal 12000 książek nieskatologowanych¹⁸. Stan na 1936 rok wyniósł 80 tysięcy tomów¹⁹. Czytelnicy mieli do swej dyspozycji następujące katalogi i wykazy: ogólny (alfabetyczny), rękopisów, silesiaków (drukowany, obejmujący 13 tysięcy tytułów), nabytków od 1914 roku i cimeliów²⁰.

Po II wojnie światowej Biblioteka Schaffgotschów przestała istnieć. Początkiem końca tej biblioteki były decyzje Urzędu Kameralnego (zarządu dóbr Schaffgotschów, od 1828 roku rezydującego w Sobieszowie), podjęte w lecie 1944 roku pod wpły-

¹⁴ M. Iwanek, *Biblioteka Schaffgotschów...*, s. 47.

¹⁵ R. Saulson, „Warmbrunn i okolice jego...”. *Przewodnik po Cieplicach Śląskich Źdroju i Karkonoszach z 1850 r.*, oprac. i wstęp I. Łaborewicz, Jelenia Góra 2000, s. 4.

¹⁶ Zob. S. Firszt, *Nieszczęsne losy zbiorów Schaffgotschów...*, s. 202.

¹⁷ E. Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, t. 2, Warszawa – Kraków 1927, s. 270.

¹⁸ M. Iwanek, *Biblioteka Schaffgotschów...*, s. 53.

¹⁹ *Lexikon des gesamten Buchwesens*, Hrsg. K. Löffler, J. Kirchner, Mitwirkung W. Olbrich, Leipzig 1937, t. 3, s. 552.

²⁰ Z. Żmigrodzki, *Biblioteka majoratu Schaffgotschów...*, s. 47.

wem zbliżania się frontu radzieckiego. Najcenniejsze książki i dokumenty w 16 skrzyniach przewieziono wówczas z Cieplic do Siedlęcina koło Jeleniej Góry i umieszczono w wieży z XIII wieku. Jesienią tego roku 3 skrzynie z miedziorytami, prawdopodobnie na życzenie Friedricha Schaffgotscha, powróciły do Cieplic. Pozostałe 13 skrzyń zginęły z Siedlęcina między majem a wrześniem 1945 roku.

Ostatni właściciel pałacu w Cieplicach Friedrich Gotthard wraz z rodziną opuścił Śląsk w kwietniu 1945 roku. Jesienią tego roku o przejęcie zbiorów bibliotecznych starało się Ossolineum. Postanowiono jednak, że kolekcja pozostanie w Cieplicach. Została uporządkowana, a na jej bazie 8 czerwca 1947 roku powstała Stacja Naukowa i Biblioteka im. Jana Samuela Bandtkiego, pod zarządem Instytutu Śląskiego w Katowicach. Nie przetrwała długo – już w 1948 roku placówka została zlikwidowana²¹. Zbiory zostały podzielone: około 20000 egzemplarzy trafiło do Biblioteki Narodowej, do tzw. księgozbiorów zabezpieczonych, ponad 11000 obiektów przekazano do Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, ponad 5500 do Ossolineum. Pozostałe, poprzez Zbiornicę Księgozbiorów Zabezpieczonych, zostały rozdzielone pomiędzy różne placówki. Książki należące niegdyś do Schaffgotschów znajdują się obecnie między innymi w Bibliotece Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego oraz w Bibliotece Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie. W Cieplicach, w bibliotece Muzeum, pozostało niewiele – 286 książek i 320 czasopism²².

Niewielki fragment tej cennej kolekcji przechowywany jest również w Bibliotece Śląskiej w Katowicach. W starodrukowym zbiorze katowickiej księżnicy wyodrębniono jak dotychczas około 350 dzieł w niemal 400 woluminach ze znakami własnościowymi Schaffgotschów. Z XVI wieku pochodzą 24 dzieła, z XVII – 142, a pozostałe z XVIII wieku²³. Są to prze-

²¹ Zob. M. Iwanek, *Biblioteka Schaffgotschów...*, s. 55–57.

²² Zob. S. Firszt, *Nieszczęsne losy zbiorów Schaffgotschów...*, s. 207–208.

²³ Do zbiorów w Katowicach trafiły także druki z XIX wieku. Pieczętka „Reichsgräfllich Schaffgotsch'schen Majoratsbibliothek zu Warmbrunn” wi-

ważnie odrębnie opracowane prace, ale są i klocki intrologatorskie, a z XVIII wieku pochodzą także edycje wielotomowe. Liczba rozpoznanych dzieł ze zbioru Schaffgotschów nie jest dokładna, przede wszystkim ze względu na wciąż trwające poszukiwania ich w zbiorach. Ponadto na części woluminów nie ma żadnych znaków własnościowych bądź też zostały usunięte, są natomiast charakterystyczne naklejki z oznaczeniami miejsc na półce. Przynależność do tej kolekcji nie jest całkowicie pewna²⁴.

Różne były drogi woluminów pochodzących z kolekcji Schaffgotschów do Biblioteki Śląskiej. Część została przekazana ze Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w latach pięćdziesiątych oraz sześćdziesiątych. Dane akcesyjne zapisane na książkach wskazują dokładnie na grudzień 1957 roku²⁵ i czerwiec 1958 roku²⁶. Niektóre tomy zostały przekazane ze Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w Bibliotece Narodowej w grudniu 1965 roku oraz w czerwcu 1968 roku²⁷. Na wielu tomach nie ma żadnych znaków akcesyjnych.

Część książek trafiła do Silesianki za pośrednictwem powstałej w Raciborzu w 1927 roku. Oberschlesische Landesbibliothek. Biblioteka ta zakupiła bądź otrzymała w darze fragmenty różnych kolekcji, m.in. hrabiego Oppersdorfa, Albrechta von Flotowa, prof. Franklina Arnolda, Maxa Pinkusa z Prudnika, wrocławskiego Schlesische Gesellschaft für Vaterländische Cultur. W 1938 roku biblioteka została przeniesiona do Bytomia,

doczna jest np. na katalogu H. Nentwiga *Silesiaca in der Reichsgräflich Schaffgotsch'schen Majoratsbibliothek zu Warmbrunn*, sygn. 137531 II.

²⁴ Podobnie w przypadku dzieł wielotomowych, w których ekslibrisy Schaffgotschów i pieczęcie biblioteki znajdują się jedynie na niektórych woluminach.

²⁵ Np. L. Baif de, *De re vestiaria libellus, ex Bayfio excerptus* [...], Ed. 3, Lutetiae 1547. Sygn. 222570 I. Akc.: 6782/1957.

²⁶ Np. G. Claro, *Opera quæ hactenus extiterunt omnia* [...], Lugduni 1579. Sygn. 221854 I. Akc. 4549/1958.

²⁷ Np. A. Feist, *Drey Nützliche Dinge. Bestehend I. in dem inn- und ausländischen Wechsel-Negotio, II. und III. In Reduction des ausländischen Gewicht- und Ellen-Maasses, gegen ragionirenden Breßlauer Valour* [...], Bresslau 1761. Sygn. 462749 I. Akc. 17937/1965; *Alliantz zwischen Franckreich und Portugall*, Bresslau 1667. Sygn. 462537 I. Akc. 9574/1968.

a w czasie II wojny światowej została połączona z Biblioteką Śląską w jedną instytucję – Schlesische Landesbücherei²⁸. Po wojnie pozostawiono w zasobie biblioteki materiały włączone przez władze niemieckie, dołączono też kolekcję Oberschlesische Landesbücherei z Bytomia. Prawdopodobnie do Raciborza trafiły też tomy (być może dublety) z biblioteki Schaffgotschów. Wskazują na to pieczętki tej biblioteki²⁹, a także widoczne na niektórych tomach charakterystyczne sygnatury wpisywane ołówkiem i naklejane na grzbietach. Być może też z kolekcji cieplickiej przekazywano dublety innym kolekcjonerom – jeden z tomów nosi znaki własnościowe Maxa Pinkusa³⁰.

Podstawą wyodrębnienia książek na leżących niegdyś do biblioteki Schaffgotschów są znaki własnościowe – nieliczne noty rękopiśmienne, kilka rodzajów ekslibrisów³¹ i pieczęci. Pozwalają one zidentyfikować tomy należące do kilku przedstawicieli rodu. Najcenniejszy, choć wyglądający skromnie, jest wolumin oprawny w tekturę i papier marmurkowy. To klocek intrologatorski zawierający dwa dzieła wydane w XVII wieku: Martina Opitza *Acht Bücher Deutscher Poematum*³² oraz Caspara Bartha *Deutscher Phoenix*³³. Na karcie przytytułowej pierwszego dzieła

²⁸ Zob. H. Materla, *Z dziejów Górnośląskiej Biblioteki Krajowej*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1972, R. 17, s. 28–40; H. Kot, *Oddział Biblioteki Śląskiej w Bytomiu*, [w:] *Biblioteka Śląska 1922*, red. J. Kantyka, Katowice 1973, s. 240.

²⁹ Np. D. Ancillon, *Melange Critique De Litterature Recueilli Des Conversations* [...], t. 1, a Basle 1698. Sygn. 901836 I.

³⁰ Np. *Bemerkungen eines Reisenden durch die koeniglichen preussischen Saaten in Briefen*, Th. 3, Altenburg 1781. Sygn. 900567 I, prow.: ekslibris z herbem Schaffgotschów, P (pieczęć Pinkusa), *Oberschlesische Landesbibliothek Ratibor* (pieczęć).

³¹ Szczegółowy opis zob. J. Sakwerda, *O ekslibrisach Schaffgotschów. Nieco dokładniej*, „Akapit” 2009, t. 4, s. 91–94.

³² M. Opitz, *Martini Opitii Acht Bücher Deutscher Poematum durch Ihm selber herausgegeben auch also vermehret vnnd vbersehen* [...], [Breslau]: Inn Verlegung David Müllers, Buchhandlers inn Breßlaw, 1625. Sygn. 220724 I.

³³ C. Barth, *Caspar Barthen Deutscher Phoenix*, Frankfurt am Main: In Verlegung Daniels und Davids Aubrij und Clemens Schleichen, 1626. Sygn. 220725 I.

znajduje się rękopiśmienna dedykacja Opitza dla Hansa Ulricha Schaffgotscha: „Perillustri Heroi Dno Ioan. Ulricho de Schaffgotsch Baroni [...] dedicat Martinus Opitius”. Na woluminie znajduje się również pieczętka Gimnazjum w Nysie: „Ex Biblioth[eca] Gymnasii Nissen[is]”. Do Biblioteki Śląskiej tom wszedł wraz z tomami z tej kolekcji.

Na ponad 100 woluminach (5 z XVI wieku, 49 z XVII i 49 z wieku XVIII) znajdują się znaki własnościowe Johanna Antona Schaffgotscha. Jego książki zostały opatrzone ekslibrisami w kilku wersjach. Na najstarszym ekslibrisie³⁴ widnieje tarcza z czteropolowym herbem podtrzymywana przez gryfy oraz umieszczona powyżej wstęga z zapisem „Ex libris Joannis Antonij Comites de Schaffgotsch. etc”. Na wielu tomach naklejony jest jedynie herb bądź tylko wstęga z imieniem właściciela. W 1708 roku Jan Antoni Schaffgotsch otrzymał wiedeński dyplom Reichsgrafa. Zmieniony został wówczas jego herb – znak rodu został połączony z herbem książąt śląskich, a w klejnocie została umieszczona owca³⁵. Miedziorytowe przedstawienie herbu w zmienionej wersji zostało wykonane przez grafika i medaliera wrocławskiego Krystiana Wincklera (1677–1741)³⁶. Zamieszczone zostało jako ilustracja w dziele poświęconym rodowi *Miscellanea gentis Schaffgotschiana*³⁷, a także wykorzystane jako ekslibris i wklejane do książek.

Takie samo ujęcie herbu, trochę zmniejszone i nie tak staranne, zostało wyrzyte w miedzi przez innego grafika – prawdopodobnie Gotfryda Scholtze ze Świdnicy³⁸. U dołu artysta wpisał początkowe cyfry daty „17” i pozostawił miejsce na ręczne jej

³⁴ Zob. J. Sakwerda, *O ekslibrisach...*, s. 91.

³⁵ Owca – po niemiecku Schaf, co stanowi pierwszy człon nazwiska rodu.

³⁶ Jak podkreśla Jan Sakwerda, po raz pierwszy na śląskim ekslibrisie ukazany też został pejzaż – w tle umieszczono widok Karkonoszy i zamek Chojnik. Zob. J. Sakwerda, *O ekslibrisach...*, s. 92.

³⁷ T. Crusius, *Miscellanea gentis Schaffgotschianae, oder Historisch-genealogischer Bericht von dem uralten Geschlechte derer Herren von Schaff-Gotschen* [...], Striegau 1715.

³⁸ Zob. J. Sakwerda, *O ekslibrisach...*, s. 92.

uzupełnienie. Dokonano tego w kilku przypadkach, w latach 1724 i 1725 (dopisano atramentem liczby 24 lub 25).

Prawdopodobnie z I połowy XVIII wieku pochodzi niewielki ekslibris (30 x 31 mm) przedstawiający owieczkę pod drzewem i z napisem „Schof Gotsche” w otoku. To wizerunek herbu z pieczęci rodowej z 1392 roku przedstawionej w dziele *Miscellanea gentis Schaffgotschiana*³⁹. Ekslibris ten został zastosowany jedynie w kilku egzemplarzach z lat trzydziestych XVIII wieku⁴⁰, ale też wklejono go do dzieła z 1767 roku⁴¹.

Johann Anton Schaffgotsch zmarł w 1742 roku. Wykonany został wówczas dla niego ekslibris pośmiertny z zapisem na postumencie: „Johan[nes] Antonius Schaffgotsch // etc. S.R.I. Comes et Semper frey // Nat. D. 19. April 1675 denat d. 19 Martij 1742”. Na owalnej tarczy podtrzymywanej przez alegoryczne postacie Sprawiedliwości i Wiedzy, umieszczony jest herb hrabiowski z orderem Złotego Runa. W tle przedstawiono wnętrze biblioteki, z półkami książek i globusem.

Zwrócić należy jednak uwagę na fakt, iż na wielu dziełach wydanych po 1742 roku, nawet na przełomie XVIII i XIX wieku, znajduje się ekslibris w postaci wstęgi z zapisem „Ex libris Joannis Antonij Comites de Schaffgotsch. etc.”. Był on więc wykorzystywany przez bibliotekarzy jako znak własnościowy dla biblioteki majorackiej.

Johann Anton Schaffgotsch żenił się dwukrotnie. Z pierwszego małżeństwa z Marią Franciszką von Sereny (1679–1707) miał troje dzieci, z których wiek dorosły osiągnął jedynie Karl Gotthard. Był on hrabią Rzeszy, tajnym radcą cesarskim, prezydentem

³⁹ T. Crusius, *Miscellanea gentis Schaffgotschianae* [...], s. 16.

⁴⁰ C. Neumann, *Lectiones Publicae von Vier Subjectis Chimicis, nehmlich vom Salpeter, Schwefel, Spiess-Glas und Eisen* [...], Berlin 1732. Sygn. 223840 II; tenże, *Lectiones Publicae Von Vier Subjectis Pharmaceutico-Chemicis, Nehmlich vom Gemeinem Saltze, Meinstein, Samliac und der Ameise* [...], Berlin 1737. Sygn. 228141 I; H. Boerhaave, *Elementa Chemiae* [...], t. 1–2, 2 vol., Lipsiae 1732. Sygn. 228160 I.

⁴¹ J.M. Beyer, *Theatrum Machinarum Molarium, oder Schau-Platz der Mühlen-Bau-Kunst* [...], Dresden 1767. Sygn. 225102 IV.

Kamery Czeskiej w Pradze. Jego prawdopodobnie podpisy znajdują się na jednej książce: dziele Samuela Pufendorffa *De statu Imperii Germanici*⁴². Podpisy pojawiają się dwukrotnie: na karcie ochronnej: *Ex libris Caroli Comitis de Schaffgotsch* oraz na odwrocie frontispisu: *D.G. Caroli Schafgotsch*⁴³. Kilkanaście innych woluminów (w tym jeden z XVI wieku i osiem z XVII wieku) oznaczonych jest nieco przerobionym ekslibrisem w wersji sygnowanej przez G. Scholtze. Dopisane na nim zostały litery „C.G.G.S.” – Carl Gotthard Graf Schaffgotsch⁴⁴.

Do Karla Gottharda należał m.in. tom zawierający utwory Horacego, wydany we Frankfurcie nad Odrą w 1599 roku⁴⁵. Widoczne są na nim wpisy wcześniejszych właścicieli: na stronie tytułowej znajduje się podpis „Carolus [...] de Graigenau Eques Boemus”, następnie „Ex libris Joannis Waldtmann 1724” oraz „Ex libris Norberti Waldtmann”. Ten ostatni powtórzył wpis na odwrocie strony tytułowej, dodając swoje drugie imię oraz datę: „Ex libris Norberti Caroli Waldtmann Sacrae Palladis Alumni A° 1726 M.DCCXXVI”. Dopiero więc po 1726 roku tom stał się własnością Schaffgotschów. Karl Gotthard oznaczył go swoim ekslibrisem, a na odwrocie strony tytułowej znajdziemy też notę rękopiśmienną „Ex libris Joannis Nepomuceni Comitis a Schaffgotsch 1760”. To podpis Johanna Nepomuka Schaffgotscha, syna Karla Gottharda. Podpisał się on jeszcze na wydanej we Wrocławiu pracy Louisa Antoine de Caraccioli *Le Veritable Mentor*⁴⁶.

⁴² S. v. Pufendorf, *Severini de Monzambano Veronensis, De Statu Imperii Germanici, ad Laelium Fratrem, Dominum Trezolani, Liber Unus*, ed. novissima [...], [s.l.] 1684. Sygn. 902152 I.

⁴³ Podpisy nieco się różnią charakterem pisma. Mogły być złożone w różnym czasie, możliwe też, że jeden z nich złożył Karl Waclaw Schaffgotsch (1742–1823), syn Karola Gottharda.

⁴⁴ Usunięto natomiast sygnowanie miedziorytnika.

⁴⁵ Q. Horatius Flaccus, *Lyrici Poemata omnia*, Francofurti ad Oderam 1599. Sygn. 221930 I.

⁴⁶ L.A. Caraccioli, *Le Veritable Mentor*, Breslau [1755]. Sygn. 902151 I.

W Bibliotece Śląskiej są również dwa woluminy z dedykacjami dla biskupa Philipa Gottharda Schaffgotscha⁴⁷. Komentarze Corneliusa a Lapide biskupowi ofiarował ks. Joannes Portig, proboszcz parafii w Nowym Świątowie (Deutsch Wette). Książki te weszły do zbiorów Silesianki wraz z fragmentem kolekcji Oppersdorffów.

Książki przechowywane w Sobieszowie oznaczano nalepkami z tekstem „Gräfllich Schafgotsch Hermsdorfer Bibliothek”. Taki znak odnaleziono na kilkunastu woluminach z XVII i XVIII wieku⁴⁸. Występują one w czterech wersjach graficznych⁴⁹ – różnią się obramowaniami oraz krojem użytych czcionek⁵⁰. Na jednym z tomów znalazł się ten ekslibris z błędem w nazwisku właścicieli: „Gräfllich Sfchagotsch Hermsdorfer Bibliothek”⁵¹.

W Cieplicach tomów nie oznaczano już ekslibrisami, lecz używano pieczęci. Najczęściej spotykane są pieczętki owalne „Freistandesherrliche Majoratsbibliothek zu Warmbrunn”⁵²,

⁴⁷ C. Lapide, *Commentarius in quatuor Evangelia* [...], t 1–2, Antverpiæ 1649. Sygn. 237498–237499 III. Ded.: *Reveredisimii et Serensimii Ducis Francisci Ludovici Comititis Palatini Rheni Episcopi Vratislaviensis Supremi Vtriussq. Silesiæ Capitanei* [...]. *Nunc autem Dono Episcopali a. Celssissimo ppe de Schaffgotsch Joannis Portig Parochi Deutowetta 1757* (nota rps.); tenże, *Commentaria in Acta Apostolorum, Epistolas Canonicas, et Apocalypsin* [...], Ed. ultima, Antverpiæ 1647. Sygn. 237501 III. Ded.: *Joannes Portig Parochus Deuto-Wetensiu Dono a* [...] *Principe De Schaffgotsch Episco. Wratisl.* (nota rps.).

⁴⁸ M.in. O. Scarlattini, *Homo et ejus partes figuratus & symbolicus* [...], *nunc primum ex Italico idiomate latinitati datum a* [...] M. Honcamp, Augustæ Vindelicorum & Dilingæ 1695. Sygn. 225094 IV; J.F. Zückert, *Johann Friedrich Zückerts* [...] *Medicinisches Tischbuch oder Cur und Präservation der Krankheiten durch diätetische Mittel*, Berlin 1771. Sygn. 901892 I; K.P. Moritz, *Götterlehre oder mythologische Dichtungen der Alten* [...], 2. Aufl., Berlin 1795. Sygn. 230710 I.

⁴⁹ Zob. J. Sakwerda, *O ekslibrisach...*, s. 94. Autor wyodrębnia dwa rodzaje różniące się elementem zdobniczym ramki.

⁵⁰ Ramka w postaci kółeczek, łańcuszka, wężyka w całości i składanego z elementów, tekst zapisany wersalikami lub kapitalikami.

⁵¹ C.B. Funk, *Anweisung zur Kenntniss der Gestirne vermittelt zweener Sternkegel, nach Doppelmayers Himmels-Charten* [...], Leipzig 1770. Sygn. 228969 I.

⁵² Wskazać można kilka wzorów tej pieczęci, różniących się nieco krojem liter, ozdobnikiem i wielkością.

ponadto okragła „Reichsgräfl.-Schaffgotsch'sche Majoratsbibliothek zu Warmbrunn". Na dwóch woluminach odnaleziono okragłą pieczętkę z herbem, w obramowaniu liniowym, o treści „Ex Bibliotheca Schaffgotschiana"⁵³. Stemplowano także książki już opatrzone ekslibrisami. Pieczętki umieszczano na stronach tytułowych oraz w środku książki. Nie była to jednak wybrana, konkretna strona, raczej zdawano się na przypadek. Dość duży rozmiar pieczętki powodował, że odbijana była na tekście.

Zaznaczyć należy, że niewielka część starych druków miała swoich poprzednich właścicieli. Nicolaus Henel swoje dzieło *De veteribus jureconsultis* ofiarował Christophowi Hainowi, o czym świadczy nota na wyklejce: *Dono Magnifici Dni Autoris possidet Christoph. Hain a Liwenthall*. Inna z książek należała do klasztoru w Leubus⁵⁴. Właścicielem dzieła E. Francisci *Neu-polirter Geschicht-Kunst- und Sitten-Spiegel ausländischer Völcker* był Christian Gottlieb Tralles⁵⁵. Natomiast na jednym z klocków⁵⁶ znajduje się ekslibris *Insignia Besleriana* w dwóch wersjach. Właścicielem tego tomu był aptekarz z Norymbergi Basilius Besler (1561–1629), zainteresowany naukami Paracelsusa, posiadacz biblioteki⁵⁷.

⁵³ T. Crusius, *Miscellanea gentis Schaffgotschianae, oder Historisch-genealogischer Bericht von dem uralten Geschlechte derer Herren von Schaff-Gotschen* [...], Striegau 1715. Sygn. 223651 II.

⁵⁴ C. Schott, *Technica curiosa, mirabilia artis, libris XII comprehensa* [...], Norimbergae 1664, sygn. 223354 II. Prow.: *Monasterij B. V. M. in Lubens*. (nota rps.); *Aus der Bibliothek des Klosters Leubus* (ekslibris); *Reichsgräfl.-Schaffgotsch'sche Majoratsbibliothek zu Warmbrunn* (piecz.).

⁵⁵ E. Francisci, *Neu-polirter Geschicht-Kunst- und Sitten-Spiegel ausländischer Völcker* [...], Nürnberg 1670. Sygn. 235689 III. Prow.: *Ex libris Christian Gottlieb Tralles* (nota rps.); *Gräflich Schaffgotsch Hermsdorfer Bibliothek* (eksl.).

⁵⁶ A.B. Boodt, *Gemmarum et Lapidum Historia* [...], Hanoviae 1609. Sygn. 223857 II; O. Croll, *Basilica Chymica* [...] Francofurti 1609. Sygn. 223858 II adl. Prow.: 1. *Insignia Besleriana* (exl. herbowy, okładzina górna); *D.D. Insignia Besleriana* (exl. herbowy w innej wersji, okł. dolna); *Gräflich Schaffgotsch Hermsdorfer Bibliothek* (ekslibris); *Freistandesherrliche Majoratsbibliothek zu Warmbrunn* (piecz.).

⁵⁷ W.-D. Müller-Jahncke, *Artis Pharmaceuticae Chymicae Amator. Apotheker Basilius Besler und der Paracelsismus in Nürnberg*, „Geschichte der Pharmazie” 2009, nr 2/3, s. 35–44.

Wśród starych druków w Bibliotece Śląskiej są dzieła wymienione w katalogu zbioru Schaffgotschów wydanym w 1734 roku. To między innymi Georga Andreasa Boecklera *Theatrum machinarum novum*⁵⁸, włoska edycja dzieła Euclidesa⁵⁹, Christiana Schesslera *Demonstrationes mathematicae*⁶⁰, Franza Ernesta Bruckmanna *Magnalia Dei* z 1727 roku⁶¹.

W katalogu z 1734 roku wymieniono również niemieckoholenderski słownik Matthiasa Kramera z 1719 roku⁶². Na egzemplarzu Biblioteki Śląskiej znajdują się ekslibrisy wykonane po śmierci Johanna Antona Schaffgotscha, a więc po 19 marca 1742 roku. Ukazuje to dość luźny stosunek bibliotekarzy sobie-szowskich do precyzji oznaczania przynależności dzieł.

Wśród starych druków Biblioteki Śląskiej zachowało się 20 woluminów (zawierających 24 dzieła) z XVI wieku należące do Schaffgotschów. To przede wszystkim dzieła prawnicze⁶³ – ko-

⁵⁸ G.A. Boeckler, *Theatrum Machinarum Novum, Das ist: Neu-vermehrter Schauplatz der Mechanischen Künsten: Handelt von Allerhand- Wasser- Wind-Roß- Gewicht- und Hand-Mühlen, Wie dieselbige zu dem Frucht-Mahlen, Pappyr- Pulver- Stampff- Segen- Bohren- Walcken- Mangen, und dergleichen anzuordnen [...]* Nürnberg 1673. Sygn. 224613 III.

⁵⁹ Euclides, *Euclide Restituto Overo Gli Antichi Elementi Geometrici, ristaurati e facilitati da Vitale Giordano Da Bitonto [...]*, Roma 1680. Sygn. 224576 III.

⁶⁰ C. Schessler, *Demonstrationes Mathematicae oder Untersuchung derer Mathematischen Warheit- und Unwarheiten; allwo von der Arithmetica, Geometria, Stereometria, Mechanica, Brenn-Spiegeln, Fortification und Trigonometria gründlich gehandelt alles aus dem Fundament examinirt [...]*, Dresden 1698. Sygn. 224574 III.

⁶¹ F.E. Brueckmann, *Magnalia Dei In Locis Svbterraneis Oder Unterirdische Schatz-Cammer Aller Königreiche und Länder In Ausführlicher Beschreibung Aller, mehr als MDC. Bergwercke durch alle vier Welt-Theile, Welche Von Entdeckung derselben bis auf gegenwärtige Zeit gebauet worden, und noch gebauet werden [...]*, Th. 1-2, Braunschweig 1727–1730. Sygn. 235537 III.

⁶² M. Kramer, *Königliche Nider-Hoch-Teutsch und Hoch-Nider-Teutsch Dictionarium oder beider Haupt- und Grund-Sprachen Wörter-Buch [...]*, Nürnberg 1719. Sygn. 237554 III.

⁶³ M.in.: J. Cujas, *Opera, quae de Iure fecit et vivus pro suis agnovit [...]. Continet autem hic Tomus Commentaria ad varios Digestorum Iuris Civilis Titulos, Coloniae Agrippinae 1594*. Sygn. 221937 I; tenże, *Ad Libros Quatvor Institutio-nvm Dn. Iustiniani Notae Priores & Posteriores [...]*, Coloniae Agrippinae 1592.

mentarze do zbioru prawa cywilnego Justyniana⁶⁴, rozprawy dotyczące prawa małżeńskiego⁶⁵. Dużo skromniej reprezentowana jest medycyna – są tu prace o zachowaniu zdrowia oraz o balneologii⁶⁶. Zachowały się również edycje dzieł autorów klasycznych – Cyserona i Horacego⁶⁷.

Dużo szersza jest tematyka dzieł wydanych w kolejnych wiekach. Obok prac prawniczych⁶⁸ i rozporządzeń władców⁶⁹ poja-

Sygn. BŚ. 221938 I adl.; V. Francus, *Tractatus De Fideivssoribvs, Tum ad Ius Commune, tum Saxonicum accomodatus* [...]. Lipsiæ 1594. Sygn. 223355 II.

⁶⁴ V.Z. Aytta, *Commentaria in decem titulos institutionum iuris civilis* [...], Lugduni 1547. Sygn. 221924 I.

⁶⁵ J. Beust, *Tractatus de sponsalibus et matrimoniis ad praxim forensem accomodatvs* [...]. Wittebergæ 1586. Sygn. 221940 I; T. Hesshusen, *Von Eheerlöbmissen vnd verbotenen Gradibus* [...], Erfurd 1584, Sygn. 221941 I adl.; B. Monner, *De Matrimonio brevis Et Methodica Explicatio, Continens Aliqvot Vtiles Qvæstiones His Temporibus Freqventats, Et Antea Nvnqvam Tractatas* [...]. Francoforti [1561]. Sygn. 221942 I adl.; J.G. Simon, *Brevis Delineatio Impotentia conjugalıs* [...], ed. 4, Jenæ 1718. Sygn. 221943 I adl.

⁶⁶ *Conservandae Sanitatis Praecepta Salvberima, Regi Angliæ quondam a Doctoribus Scholæ Salernitanæ Versibus conscripta, nunc demum non integritati solum* [...] *restituta, sed Rhythmis quoq[ue] Germanicis illustrata; Cum* [...] *Arnoldi Villanouani* [...] *Exegesi, per Ioannem Curionem* [...] *recognita ac locupletata* [...], Franc[ofurti] 1559. Sygn. 222150 I. W klocku współoprawne jest dzieło z wieku XVII: M.A. Sinapi, *Ars diu vivendi, pauca cum medicina* [...], [s.l.] [ok. 1689]. Sygn. 222151 I.

⁶⁷ M.T. Cicero, *Ad C. Herennium Rhetorica, iam recens in succinctam compendij redacta formam et in appositas ad puerorum ingenia Tabulas digesta. Nonnullis autem in locis ex optimoru[m] Autorum locupletata, per Reinhardum Lorichium Hadamarium, [s.l.] 1551. Sygn. 221903 I; Q. Horatius Flaccus, *Poemata omnia* [...], Francofurti ad Oderam 1599. Sygn. 221930 I.*

⁶⁸ Np. K. Rittershausen, *Novellæ Constitutiones Imperatorum Iustiniano Anteriorum, ut Theodosii, Valentiniani, Martiani, Maioriani, Severi, Leonis & Anthemii* [...], Francofurti 1615. Sygn. 229227 I; H. Arnissæus, *De jure majestatis libri tres* [...], Francofurti 1610. Sygn. 228151 I.

⁶⁹ Maciej I, *Der Römischen Kayserlichen auch zu Hungarn vnd Böhmen etc. Königlichen Majestät Confirmirte AmbtsOrdnung, wie es im Marggraffthumb Ober-Lausitz, bey dem ordentlichen Gericht derer von Land und Städten so wohl den Ambtern Budissin und Görlitz und dann beyderseits Hoffgerichten: Nichts weniger auch mit den Advocaten und Procuratoren, Arest vorstattungen, Vormündtschafften und Gewers bestellungen gehalten werden solle, Budissin 1612. Sygn. 228293 I; tenże, *Declaration der Röm: Kayserl: auch zu Hungarn und**

wiają się liczne opracowania z zakresu matematyki⁷⁰, architektury cywilnej i wojskowej⁷¹, górnictwa, minerałów i metalurgii⁷²,

Böhaimb Königl: Majestät [...] Wie es mit Introduction derer auff die vom Königlichen OberAmt, mit rath der verordneten uon Land und Städten ergangenen verabschiedungen interponirten und an Ihre Kayserl: Majestät als Königen zu Böhmen und Marggraffen in OberLausitz devolvirten Appellationen zuhalten. Sub dato 7. Novembris, des 1613. Jahres, Budissin 1614. Sygn. 228294 adl. I; Rudolf II, Ferdynand II, Der Römischen Kayserlichen auch zu Hungarn vnd Böhaimb Königl: Majt: etc. Confirmationes, etzlicher durch die Stände im Marggraffthumb OberLausitz auff gemeinen gehaltenen Landtügen, Dem Lande zu nutz und guttem auffgerichten und zum theil Anno 1597. auff's new vermehrten Landes und Gerichts-Ordnungen, Budissin 1615. Sygn. 228295 I adl.; Warhafftiger Abdruck, etzlicher von Kayser Ferdinando, Maximiliano, Rudolpho [...] und der jetzo regierenden Römischen Kayserlichen auch zu Hungern vnd Böhmen Königlichen Majestät [...], den Herrn Landständen vnd Ständen des Marggraffthumbs OberLausitz, Aller verliehenen Privilegien, ertheilten Confirmationen und Decreten, derer verzeichnüs im nachfolgenden blat zubefinden, Budissin 1615. Sygn. 228296 I adl.; Eines erbaren Raths. Der Stadt Budissin Privilegierte Ordnung, wegen der Advocaten, Procuratorn, Leuterungen vnd Appellationen von des Raths Münd: vnd schriftlichen Abschieden, Bey und End Urtheln, wie es damit allenthalben gehalten werden solle, Budissin 1602. Sygn. 228297 I adl.

⁷⁰ Np. C. Schessler, *Demonstrationes Mathematicæ oder Untersuchung derer Mathematischen Warheit- und Unwarheiten; allwo von der Arithmetica, Geometria, Stereometria, Mechanica, Brenn-Spiegeln, Fortification und Trigonometria gründlich gehandelt [...]*, Dresden 1698. Sygn. 224574 III.

⁷¹ Np. A.C. d'Aviler, *Cours D'Architecture qui comprend les Ordres De Vignole, Avec des Commentaires, les Figures & Descriptions de ses plus beaux Batimens & de ceux de Michel-Ange [...]*, t. 1–2, Amsterdam 1700. Sygn. 223843 II; E.J. Audorf, *Discurs, von der Krieges-Baukunst, oder Fortification: Zwischen Thudesco Einem erfahrenen Ingeunirer und Sylvandern, einem jungen Edelmann [...]*, Breßlau 1680. Sygn. 224875 adl. III.

⁷² M.in. G.L. Loehneyss, *Gründlicher und ausführlicher Bericht, Von Bergwercken [...]*, Stockholm, Hamburg 1690. Sygn. 235532 III; G. Agricola, *De re metallica libri XII [...]*, Basileae 1657. Sygn. 235533 adl. III; L. Ercker, *Aula Subterranea, Domina Donimantium, Subdita Subditorum, Das ist: Unterirdische Hofhaltung Ohne welcher weder die Herren regiren [...]* oder gründliche Beschreibung derjenigen Sachen, so in der Tiefe der Erden wachsen, als aller Ertzen der königlichen und gemeinen Metallen, auch fürnehmster Mineralien [...], Franckfurt 1684. Sygn. 223802 II; A.A. Barba, *Traité de l'art métalique [...]. Auquel on a joint un Memoire concernant les Mines de France [...]*, Paris 1730. Sygn. 221864 I.

sztuki probierczej⁷³, botaniki i zoologii⁷⁴, geografii⁷⁵, o odkryciu nowych łądów i o ludziach tam żyjących⁷⁶. Dość liczne są traktaty medyczne⁷⁷, a zwłaszcza dzieła traktujące o postępowaniu w czasie zarazy⁷⁸.

Niezwykłą wartość mają czasopisma i druki ulotne, przynoszące wieści o ważnych i niezwykłych, także politycznych wydarzeniach w świecie. Do takich należy między innymi *Neue Zeytung von Constantinopoli Von einem Comet der biß inn die*

⁷³ Np. M. Fachs, *Probier-Büchlein, Darinne gründlicher Bericht vormeldet, wie man alle Metall und derselben zugehörnde Metallische Ertze und Getöchte ein jedes auff seine Eingeschaffte und Matall recht probieren soll*, Leipzig 1678. Sygn. 228260 I; C. Berward, *Interpres Phraseologiae Metallurgicae Oder Erklärung der fürnehmsten Terminorum und Rede-Arten, welche bey den Bergleuten, Puchern, Schmelzern, Probirern und Müntzmeistern [...] gebräuchlich sind [...]*, Frankfurt am Mayn 1684. Sygn. 223863 II.

⁷⁴ Np. P. Amman, *Character plantarum naturalis [...]*, Francofurti et Lipsiae 1685. Sygn. 228176 I.; F. Redi, *Experimenta circa generationem Insectorum [...]*, Amstelodami 1671. Sygn. 228680 I; G. Franck, *Flora Francica Rediviva, oder Kräuter-Lexicon, Worinnen der Vornehmsten Kräuter, Bäume, Blumen und Wurtzel etc. unterschiedliche Nahmen, Temperamenta [...] gründlich beschrieben werden [...]*, Leipzig 1728. Sygn. 228208 I.

⁷⁵ Np. P. Cluver, *Introductio in Universam Geographiam tam Veterem quam Novam, studio et opera J. Bunonis [...]*, Guelferbyti 1686, Sygn. 223469 II.

⁷⁶ E. Francisci, *Neu-polirter Geschicht-Kunst- und Sitten-Spiegel ausländischer Völcker, fürnemlich der Sineser, Japaner, Indostaner, Javaner, Malabaren, Peguaner, Siam-mer, Peruaner, Mexicaner, Brasilianer, Abyssiner, Guineer, Congianer, Asiatischer Tartern, Perser, Armenier, Türcken [...]*, Nürnberg 1670. Sygn. 235689 III.

⁷⁷ Np. S. Blankaart, *Cartesianische Academie, Oder grundlere der Arzney-kunst [...]*, Leipzig 1699. Sygn. 228103 I; M. Tilling, *Anchora Salutis Sacra, Seu De Laudano Opiato Med. Camine Isto Divino Ac Coelitus Demisso Liber Singularis [...]*, Francofurti 1671. Sygn. 228179 I; H. Mundius, *Opera Omnia Medico-Physica, Tractatibus tribus comprehensa. De aere Vitali. De Esculentis. De Potulentis. Una cum appendice de Perergis in Victu ut in Chocolata Coffe, Thea, Tabaco &c.*, Lugduni Batavorum 1685. Sygn. 228180 I adl.; *Pharmacopoea Amstelredamensis, Senatus Auctoritate munita, ed altera [...]*, Amstelodami 1636. Sygn. 228189 I; D. Leclerc, *Leichte Medicin oder Artzney-Kunst [...]* *Nebenst einer kleinen Hauss-Apotheke [...]*, Dresden 1711. Sygn. 228430 I.

⁷⁸ Z. Regius, *Morborum princeps, sive Meditationes de natura et cura pestis. Brigae* 1680. Sygn. 228249 I.

40. tag am hymmel ober deß Turcken pallast gestander ist. Von ainem fewren Tracken [...]. (Aus Italianischer sprach in Teutsch gepracht.). Dzieło ukazało się prawdopodobnie w Norymberdze lub Augsburgu w 1542 roku⁷⁹. W 1662 roku ukazał się w Rotterdamie przekład pisma angielskiego: *Het Rechte Manifest van de Republijcke Engelandt, Waer in het Parlament alle de verschillen vertoot die tusschen haer de Ho. Mo. Heeren Saten. Der Vereenichde Nederlanden sijn.* (Sygn. 228372 I). Kilka lat później natomiast we Wrocławiu ukazał się druk *Alliantz zwischen Franckreich und Portugall* (Bresslau 1667, Sygn. 462537 I).

Cennym świadectwem kultury i obyczajowości XVII i XVIII wieku są druki okolicznościowe wydawane z różnych okazji. Wymienić tu można wiersz na jubileusz pięćdziesięciolecia profesji zakonnej i uroczystość odnowienia ślubów Matki Bernardy Paczyńskiej, ksieni klasztoru cysterek w Trzebnicy, przygotowany przez współsiostry. W egzemplarzu zachowała się złożona wstęga jedwabna z wydrukowanym wierszem dedykowanym Matce Bernardzie przez Charlottę von Prittwitz⁸⁰.

Są również utwory pisane przez różne osoby z otoczenia Schaffgotschów, przekazywane członkom rodu z okazji imienin, urodzin, ślubów, przyjazdów do Cieplić, a także mowy pogrzebowe, epitafia⁸¹.

Najstarsze druki pochodzą z początku XVII wieku. W 1601 roku we Frankfurcie nad Odrą ukazało się kazanie wygłoszone

⁷⁹ Sygn. 221856 I. To jednocześnie najstarszy z druków z biblioteki Schaffgotschów znajdujących się w Katowicach.

⁸⁰ *Das frolockende Trebnitz in dem Jubeltage als die hochwürdige [...] Frau Bernarda von Paczinski und Tenczin [...] regierende Frau uns Abbatissin [...] den 21ten May im Jahre 1780. Die heilige Ordens-Profession nach funfzig Jahren bey zahlreicher Versammlung beym Altare des Herrn erneuerte. Mit tiefer Verehrung gewiedmet von einem unwürdigen geistlichen Diener, Professen des nehmlichen Ordens, Breslau [1780].* Sygn. 237577 III.

⁸¹ Zaznaczyć należy, iż nie wszystkie dzieła są odnotowane w bibliografii H. Nentwiga, *Schaffgotschiana* [...]. Na egzemplarzach tych dzieł nie ma przeważnie znaków własnościowych biblioteki Schaffgotschów, jednak najprawdopodobniej pochodzą z ich kolekcji. Świadczyć może o tym fakt, że niektóre dzieła zachowane są w kilku egzemplarzach.

przez Esaiasa Heidenreicha podczas pogrzebu Adama Schaffgotscha (1547–1601)⁸². Rok później we Wrocławiu u Baumanna ukazała się elegia po śmierci Christopha Schaffgotscha (zm. 1601), do której dołączono też wiersz upamiętniający zmarłą po urodzeniu Ludomillę⁸³.

Do najcenniejszych druków niewątpliwie należy drugie wydanie mowy Martina Opitza na pogrzebie Barbary Agnieszki, żony Hansa Ulricha Schaffgotscha. Wydanie pierwsze ukazało się w 1631 roku w drukarni Jerzego Baumanna we Wrocławiu⁸⁴. Druga edycja została przygotowana przez Christiana Exnera i wydana z okazji pogrzebu Agnes von Ratenitz (1639–1693), żony Christopha Leopolda Schaffgotscha. Adresatem dedykacji, datowanej 30 kwietnia 1693 roku w Mirsku (Friedebergæ ad Qvissum), jest syn zmarłej Johann Anton Schaffgotsch⁸⁵.

Christoph Leopold Schaffgotsch został w 1666 roku upamiętniony drukiem przygotowanym z okazji imienin⁸⁶. Christian Gryphius natomiast uczcił jego pamięć utworem wy-

⁸² E. Heidenreich, *Iusta funebria oder Leich und Ehrenpredigt bey dem Begrabnis des [...] Herrn Adam SchaffGotschen genandt [...] Gethan zu Trachenberg [...] den 11. Tag des Monaths Decembris des 1601 Jahres*, Franckfurt an der Oder [1601]. Sygn. 462247 I.

⁸³ G. Berlogius, *Elegia lugubris funeri [...] Domini DN: Schristoferi Schaff, Cognomeno Gotsch [...]*, Vratislaviae 1602.

⁸⁴ M. Opitz, *Oratio funebris honori & memoriae [...] Principis Barbaræ Agnetis [...] Conjugis Schaff-Gotschianæ &c. Ad illustrissimum ejus maritum [...]*, Vratislaviae 1631. Estr. XXIII, 381, VD17 125:013167W.

⁸⁵ *Oratio Funebris Honori & Memoriae Celsissimæ Principis Barbaræ Agnetis Ducis [...] Conjugis Schaff-Gotschianæ &c. Ad Illustrissimum Ejus Maritum. Ann. M.DC.XXXI. Postea vero quam [...] Agnes, Parentiqva Illustr. Baronum Rackenitziorum Prosapia Oriunda, Illustrissimi [...] DN. Christophori Leopoldi Schaffgotsch [...] Conjunx Desideratissima, Vratislaviæ VI. Id. Februarii, velociter atq[ue] feliciter excessit et Gryphorini XIII. Kal. Martii, familiaribus sepulchris illata est [...], Denuo edita officio [...] Christiani Exneri [...], Laubæ 1693. Nentwig, Schaffgotschiana [...], s. 34–35. Sygn. 237578 III.*

⁸⁶ M. v. Mauschwitz, *Unsterbliche Nahmens-Verewigung [...] Der [...] Herr Christoff Leopold Schaff-Gottsch genandt [...] Als im Jahr 1666. den 15. Monats-Tag Martij, Seine Gräfl Gn. Ihren höchst erfreulichen Nahmens-Tag, in erwünschtem Wohl- und Glückstande begingen, Liegnitz 1666. Nentwig, Schaffgotschiana [...], s. 32. Sygn. 224573 III, 237580 III.*

danym w 1704 roku we Wrocławiu, który zadedykował synowi Johannowi Antonowi⁸⁷.

Sam Johann Anton Schaffgotsch był wielokrotnie obdarowywany utworami. Najstarszy jest sonet, który Christian Crusius ofiarował mu z okazji imienin w 1678 roku (gdy młody hrabia miał trzy lata)⁸⁸. Wśród autorów składających swe dzieła w następnych latach w rocznice urodzin i imienin był m.in. Gottfried Ephraim Scheibel (1696–1759)⁸⁹, Friedrich Siegmund Jacobi⁹⁰, drukarz Johann Christoph Jungmann⁹¹. Samuel Willich natomiast, prawnik we Wrocławiu, upamiętnił wierszem instalację Schaffgotscha na zarządcę księstw świdnickiego i jaworskiego⁹². Zachowały się również druki wydane w 1742 roku z okazji śmierci Johanna Antona i uroczystości organizowanych w Cieplicach⁹³.

⁸⁷ C. Gryphius, *Ihro Hoch-Gräfl. Excellenz [...] Herren Christoph Leopold Schaffgotsche genandt, deß Heyl. Römischen Reichs Semper Frey Mit sieben vortreflichen Tugenden, wie auch Hoheit und Glücke prangendes Grab-Mahl*. Breßlau [1704]. Nentwig, *Schaffgotschiana [...]*, s. 77. Sygn. 226045 IV, 226046 IV.

⁸⁸ C. Crusius, *Als der Hoch-gebohrne Graf und Herr Herr Johann Antonius Schaff-Gotsche gennant [...] Den 24. Junij des 1678sten Jahres Seinen Namens-Tag, Gott lob! zum Vierdten mahl gesund erlebte [...]*, Görlitz 1678. Nentwig, *Schaffgotschiana [...]*, s. 37. Sygn. 226047 IV.

⁸⁹ G.E. Scheibel, *An dem Hohen Namens-Festin des [...] Herrn Johan[n] Anton von Schaffgotsch [...]. Welches den 24. Junii dieses 1723. Jahres Höchst-Feyerlich celebriet wurde [...]*. Oels [1723]. Nentwig, *Schaffgotschiana [...]*, s. 39. Sygn. 237586 III, 237587 III.

⁹⁰ F.S. Jacobi, *Bey dem Den 19. April. A. MDCCXXV. Einfallenden Hohen und Funffzig-Jährigen Geburths-Feste Ihro Excellence [...] Hanns Antons Schaff-Gotsche genandt [...]*, Brieg [1725]. Sygn. 226054 IV, 226055 IV.

⁹¹ J.C. Jungmann, *An dem Hochst-Freuden-vollen Namens-Feste Des [...] Herrn Johann Anton Schaffgotsch gennant [...]. Welches den 24 Junii 1740. [...] celebrirte wurde [...]*, Jauer [1740]. Sygn. BŚ 226056 IV.

⁹² S. Willich, *Als der hochgebohrne Graf [...] Hannß Anton Schaffgotsche genant [...] Den 5ten Jenner des 1705ten Jahrs zum vollmächtigsten Landes-HaubtManne der beyden Fürstenthümer Schweidnitz und Jauer installiret wurde [...]*, Breslau [1705]. Sygn. 226048 IV, 226049 IV.

⁹³ J.G. Ehrius, *Immortalibus Meritis Illustrissimi Comitiss Domini Io. Antonii Schaffgotschii [...] Decoris que ut olim duclissimi sic nunc desideratissimi heroi togati d. XVIII Mart. A. [...] MDCCXXXII Vratislaviae rebus mortalium*

Podobne druki okolicznościowe zostały wydane na cześć przedstawicieli następnych pokoleń Schaffgotschów. Zaślubiny Carla Gottharda z Marią Anną Johanną de Hatzfeld i przyjazd młodych małżonków do Cieplic uczczono dwoma drukami. Pierwszy został złożony przez poddanych chojnickich⁹⁴. Autorem drugiego dzieła⁹⁵ jest Daniel Stoppe, poeta z Jeleniej Góry, do którego wierszy komponował muzykę Georg Philipp Thelemann⁹⁶. Marii Annie Schaffgotsch poświęcone jest jeszcze jedno dzieło. To 53 lata później wydana mowa pogrzebowa, wygłoszona przez cystersa o. Heinricha Lausmanna⁹⁷. Również Johann Nepomuk Gotthard Schaffgotsch otrzymał w darze utwory przygotowane na jego pięćdziesiąte urodziny i imieniny⁹⁸.

placida morte erepti [...], Laubae [1742]. Sygn. 226058 IV; An dem Den 21. May. Anno 1742 bey gehaltenen Solennen Exequien vor [...] Herrn Hannß Anton Schaffgotsche genannt [...] Zu Warmbrunn [...] waren nachstende so wohl deutsch, als lateinische Inscriptionen zu lesen, [s.l. 1742]. Sygn. 237592 III.

⁹⁴ *Als Der Hochgebohrne Graf [...] Carl Gotthard Schaffgotsch genannt [...] mit seiner neu-wermählten Gemahlin [...] Frauer Matia Anna Johan[n] geb. Gräfin von Hatzfeld [...] Anno 1731. Den [29ti] Augusti im Warmbrunn glücklich eintraff, wollten ihe unterthänigste Freude hiermit an Tag gegen Die sämtl. Kynastischen Unterthanen, Hirschberg 1731. Nentwig, Schaffgotschiana [...], s. 44. Sygn. 226044 IV.*

⁹⁵ *D. Stoppe, Als Carl Gotthard Graf von Schaffgotsch, Die Gemahlin an der Hand, in Warmbrunn die Unterthanen Freuden-voll und fertig fand, Ihn und Seinen Theuren Schatz nach Vermögen zu begrüßen [...], Hirschberg [1731], Sygn. 237579 III. Utwór ten (z niewielkimi zmianami tekstu) został zamieszczony w zbiorze wierszy Stoppego *Der Parnaß im Sättler oder Scherz- und Ernsthafte Gedichte*, Frankfurt, Leipzig 1735. Sygn. 461528 I.*

⁹⁶ *Zob. K.-P. Koch, Der Komponist Georg Philipp Telemann und sein schlesischer Textdichter Daniel Stoppe (1697–1747), [w:] Aufklärung in Schlesien im europäischen Spannungsfeld. Traditionen – Diskurse – wirkungen, Hrsg. W. Kunicki. Wrocław 1996, s. 161–176. (Acta Universitatis Wratislaviensis no 1757. Germanica Wratislaviensis CXIV).*

⁹⁷ *P.H.L. [H. Lausmann], Traeurrede auf den zeitlichen Leidvollsten Hinttritt weyland [...] Frauen Maria Anna Schaffgotsch genannt [...], welche bey denen für Ihre Seelenruhe am 13ten May 1783, zu Warmbrunn [...] abgehaltenen Feyerlichen Exequien vorgetragen worden [...], Hirschberg [1784]. Nentwig, Schaffgotschiana [...], s. 45. Sygn. 237594 III, 237595 III, 226060 IV.*

⁹⁸ *J.C. Ludwig, Dem Andenken des frohen Jahres-Jubel Sr. Hochgebohren Sr. Hochgebohren [...] Johann Nepom. Gotthard Schaffgotsch genannt, vo und auf*

Johann Christian Ludwig 22 czerwca 1781 roku zadedykował mu także swój wiersz wychwalający cały ród Schaffgotschów, do którego dodał również informacje biograficzne i historyczne⁹⁹.

W zbiorach Biblioteki Śląskiej znajdują się również dzieła autorstwa Schaffgotschów. To między innymi rozporządzenie wydane przez Johanna Antona Schaffgotscha¹⁰⁰. Niewielkim, bo tylko jednokartkowym drukiem, jest pozycja *Decisiones philosophico-neuristicae Proemialia logicæ explanantes. Ava In Sion saCrI orDInIs præMonstratensIs CanonIa sXpositæ atqVe propVgnatæ sVnt. Ab Illustrissimis Dominis Dominis Antonio Gotthardo Et Emanuele Gotthardo Schaff-Gotsch dictis, [...] Sub Assistentia P. Adami Francisci Walker, Sac. Ac Exempti Ordinis Præmonst. Regiæ Ecclesiæ B. V. Mariæ Montis Sion Canonici Regularis [...]*¹⁰¹. Autorami są kilkunastoletni Anton Gotthard (1721–1811) i Emanuel Gottschard (1723–1763), synowie Johanna Antona Schaffgotscha z drugiego małżeństwa z Anną Theresą von Kolowrath-Novohradsky (1690–1759). Byli oni wówczas uczniami studium filozoficznego w seminarium w Pradze, gdzie nauczali także premonstratensi. W Pradze studiowali również przedstawiciele

Kynast [...], Hirschberg, den 22 des Junius, 1782, [Hirschberg 1782]. Nentwig, Schaffgotschiana [...], s. 52. Sygn. 226059 IV; Opfer der der Hohen Namens-Feyer Seiner Excellenz [...] Reichsgrafen von Schaffgotsch unterthänig gewiedmet, Breslau, den 16ten May 1793, [Breslau 1793]. Nentwig, Schaffgotschiana [...], s. 52. Sygn. 234827 II, prow.: Freistandesherrliche Majoratsbibliothek zu Warmbrunn (piecz.), 234825 II; Ein Opfer ehrfurchtsvoller Liebe der Hohen Namens-Feyer [...] Herrn Reichs-Grafen von Schaffgotsch unterthänigst gewidmet. Breslau, den 16ten May 1795, [Breslau 1795]. Sygn. 234826 II.

⁹⁹ J.C. Ludwig, Ehrendenkmal, dem Uralten und Erlauchten Hochreichsgräflichen Geschlechte Derer von Schaffgotsch (mit historischen Anmerkungen) [...] Hirschberg, den 22. Junius 1781., [Hirschberg 1781]. Sygn. 236983 III.

¹⁰⁰ J.A. Schaffgotsch, Verordnung gegen das Raub-Gesindel. [Inc.:] Der Röm. Käyserlichen auch in Germanien, Hispanien [...]. Entbiethen denen Hoch- und Löblichen Herren Fürsten und Ständen dieses Landes [...]. [Dat.] Geben Breslau, den 25. Novembris, Anno 1726, [s.l. 1726]. Sygn. 237426 III.

¹⁰¹ Wydane w Pradze w 1738 r. Sygn. 237596 III. Na druku ręcznie dopisano dzienną datę wystąpienia: 27ma Martii Hora 3tia Pomeridiana. Zob. P. Mat'a, Der Aufstieg des Hauses Schaffgotsch in Böhmen im 17. und 18. Jahrhundert, [w:] Das Haus Schaffgotsch. Konfession, Politik und Gedächtnis [...], s. 123.

czeskiej linii rodu Schaffgotschów¹⁰², między innymi czterej synowie Johanna Ernesta Schaffgotscha (–1747). Czworthy z nich, Joseph Wilibald (1705–1748), wydał pracę *Mare philosophicum thalassophilis ad perscrutandum propositum*¹⁰³. Egzemplarz tego dzieła nie pochodzi jednak z biblioteki Schaffgotschów, lecz z kolekcji Oppersdorffów.

Wśród książek ze zbiorów Schaffgotschów nie posiadamy dzieł wydanych w języku polskim, są natomiast związane z Polską. To między innymi *Foederis Imperatorem Inter Regesque Magnae Britanniae et Poloniae, Viennae in Austria sanciti Articuli Quindecim* ([s.l.] 1719, sygn. 228231 I), a także *Instrumentum Pacis Perpetuae, Oder Ewiger Friedens-Schluß welcher zwischen Ihrer Königl. Majestät und Krohn Pohlen, Auch dero Confæderirten Ihr. Röm. Kayserl. Mayt. Und Churförstl. Durchl. zu Brandenburg, von einer, und dann Ihrer Königlichen Majestät und Krohn Schweden, anderer Seiten bey Dantzig im Kloster Olive Den 3. Maji, Anno MDCLX. Berahmet und geschlissen worden Lateinisch und Deutsch* (Breßlau [1660], sygn. 228214 I). Ta edycja nie jest notowana w bibliografii Estreichera.

Licznie są reprezentowane silesiaca – dzieła wydane na Śląsku (Wrocław, Brzeg), także autorów pochodzących z tego regionu. Do ciekawszych zapewne należy dzieło urodzonego w Dzierżoniowie Gottfrieda Kinnera *Elucidatio geometrica problematis avstriaci sive Qvadraturae circcli, felice tandem detectæ per R.P. Gregorium a Sto Vincentio* [...] (Pragae 1654, Sygn.

¹⁰² Zob. tamże, s. 116–119.

¹⁰³ J.W. Schaffgotsch, *Mare philosophicum thalassophilis ad perscrutandum propositum, seu Universa philosophia Aristotelico-Neuristica, universi anatomia maris, Interjectis quibusdam Philosophico-Politicis Axiomatibus Adornata, Pragæ in [...] Archi-Episcopoli Collegio solemni Disputationi exposita Præsidente P. Honorio Czechura [...], Propugnante [...] Josepho Wilibaldo S. R. I. Comite Schaff-Gotsch [...]* Anno Domini M. DCC. XXIV, Die 1. Augusti [...], Pragae 1724. Sygn. 237572 III.

221931 I). Odnotować też trzeba prace Nicolausa Henela von Hennenfeld¹⁰⁴ oraz Daniela Gomolcke¹⁰⁵

Książki z kolekcji Schaffgotschów były wydawane w różnych krajach. Są tu druki przede wszystkim niemieckie, ale też i z Francji, Holandii, Czech. Zaznacza się obecność dzieł w różnych językach, choć dominuje język niemiecki i łacina. Ale są też prace w językach francuskim¹⁰⁶, angielskim¹⁰⁷ czy hiszpańskim¹⁰⁸.

Woluminy należące niegdyś do biblioteki Schaffgotschów wyróżniają się wyglądem – większość z nich zostało oprawionych w jasny pergamin. Rzadziej spotyka się oprawę półskórkową, z papierem marmurkowym. Cieńsze książki, głównie druki ulotne i dysertacje, oprawiono w granatowy karton. Na grzbietach większości książek u góry umieszczono skrócony tytuł dzieła (wytloczony bezpośrednio na oprawie bądź też na oddzielnym kawałku skóry i naklejony), na dole – karteczkę z symbolem miejsca na półce. Wyróżniają się książki, które stanowiły własność Oberschlesische Landesbibliothek. Te najczęściej oprawione są jedynie w karton lub papier. Zdaje się to

¹⁰⁴ M.in. N. Henel von Hennenfeld, *De Veteribus Jureconsultis, e quorum legibus Justitiæ Romanæ Templum exædificatum est, Commentarius*, Lipsiae 1641. Sygn. 228283 I; tenże, *Otium Wratislaviense, hoc est Variarum observationum ac commentationum liber [...]*, Jenæ 1658, Sygn. 221863 I.

¹⁰⁵ D. Gomolcke, *Historia Incendiorum, oder ordentliche Erzehlungen aller Feuer welche Theils durch Krieg, Aufruhr, Donner-Wetter oder Verwahrlosungen in dem Breßlauischen Fürstenthum und dessen Weichbildern Neumarckt und Namslau entstanden [...]*, Breßlau 1737. Sygn. 462992 I.

¹⁰⁶ N. Grew, *Anatomie des Plantes, Qui contien une Description exacte de leurs parties & de leurs usages, & qui fait voir comment elles se forment, & comment elles croissent [...]*, Leide 1685. Sygn. 228143 I.; Ludwik XIV, *Ordonnance De Lovis XIV. Roy De France Et De Navarre. Donneie a^l Saint Germain en Laye au mois d'avril 1667*, A Paris 1667. Sygn. 221919 I.

¹⁰⁷ [J. Dubreil], *Perspective Practical, Or A Plain and Easie Method Of True and Lively Representing all Things to the Eye at a Distance, by the Exact Rules of Art, as Landskips, Towns, Streets, Palaces [...]* Also *A Treatise of Shadows Natural by the Sun, Torch, Candle and Lamp [...]*, London 1698. Sygn. 223363 II.

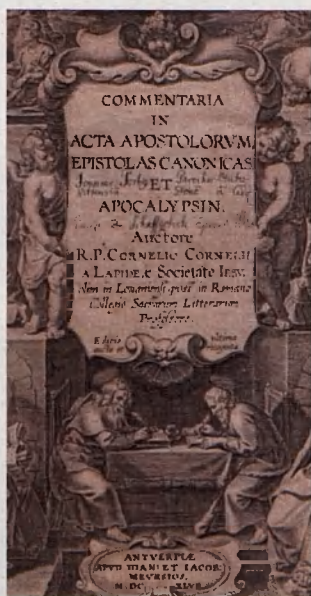
¹⁰⁸ F. Burcher, *Manual para los negociadores españoles y alemanes, oder Spanisches Lesebuch für den Kaufmann [...]*, Leipzig 1797. Sygn. 228798 I.

potwierdzać fakt, że stanowiły one dublety i zostały przekazane na potrzeby nowo powstającej placówki.

Przedstawiony niewielki fragment kolekcji, przechowywany w Bibliotece Śląskiej, ukazuje, jak piękny i bogaty był księgozbiór zgromadzony przez ród Schaffgotschów. Zasluzenie był wychwalany przez badaczy jako „Skarb Śląska”. Stanowił niewyczerpane źródło badań nad dziejami kultury, nauki, historii – Śląska i Europy. Obecnie sam stał się przedmiotem analiz. Aktualnie trwają starania, by w ogólnej kolekcji Biblioteki Śląskiej rozpoznać dzieła pochodzące z cieplickich zbiorów oraz zestawień pełny katalog zarówno starych druków, jak i kartografii, grafiki oraz druków z XIX i XX wieku.

Książka z ekslibrisem Karla Gottharda Schaffgotscha i notą Johanna Nepomuka Schaffgotscha

Dedykacja dla bpa Philippa Gottharda Schaffgotscha

*Ex libris Joannis Antonij
Comitis de Schaffgotsch etc.*

U g 12.

Ekzlibrisy biblioteki Schaffgotschów

C41.

Znaki własnościowe biblioteki Schaffgotschów, w tym jeden z błędnym zapisem nazwiska

Dzieło poświęcone rodzinie Schaffgotschów
z pieczęcią biblioteki w Cieplicach

Dzieło z Biblioteki Schaffgotschów, polonik nienotowany przez bibliografię
Karola Estreichera